

JÓZSEF DEBRECZENI

*Kylmä
kreinitorio*

RAPORTTI AUSCHWITZIN
VALTAKUNNASTA

Suomentanut Minnamari Sinisalo

LIKE

F I
L I

Taiteen edistämiskeskus
Centret för konstfrämjande
Arts Promotion Centre Finland

Kirjallisuuden vientikeskus FILI ja Taiteen edistämiskeskus ovat tukeneet suomennostyötä.

Copyright © 1950, 2024 The Estate of József Debreczeni

Translated from the Hungarian language: *HIDEG KREMATÓRIUM – Auschwitz regénye*

Originally published in 1950 by Testvériség-Egység Könyvk, Novi-Sad

Suomenkielinen laitos © Like Kustannus / Kustannusosakeyhtiö Otava 2025

Suomennettu vuonna 1975 julkaistun parannetun toisen painoksen pohjalta.

Sivujen 8–9 kartan tekstien ja kirjailijan elämäkerran suomennos Markus Lång

ISBN: 978-951-1-47722-8

OTAVA
KIRJAPAINO

Keuruu 2025

Rakkaiteni muistolle

József Debreczeni vaimonsa ja vanhempiensa kanssa. Vain József selvisi Auschwitzista, muut perheenjäsenet murhattiin heti heidän saavuttuaan leirille.

József Debreczeni työpöytänsä ääressä.

Arvoton on elon pirta,
kun yhä soljuu liejuvirta,
käy raakalaisjoukko huoleti.

Arvottomia kesät, syys
maammoni julman surman syyt,
kai vielä elää saa fasisti.

Voi, kai tuo yhä elää voi,
henkeä vetää, ilakoi,
kai pappikin synneistään päästää.

Häntä eivät aja kauhut,
korvissaan soi ilolaulut,
kai päiväkin otsalleen paistaa.

Arvottomia rohkeimmat,
runosielut, älyniekat;
mihin jäivät hyveet iäiset?

Suotta äitinsä kantoivat,
kaasukammioon joutivat
sylilapsetkin, imeväiset.

Hirnuvat taas nälkäkurjet,
pihisevät pian kaasuputket;
on meill' uusi piru merrassa.

Se pistimin ja atomein
kauhua suo kaksin verroin;
kaikki alkaako taas alusta...

Mitä odottaa ihminen?
Mi' laskisikaan katseen sen?
Vain kuolontaisteluko kurja?

Nyt syytteitä ei kukaan jaa,
kun pukee univormuaan
taas emoni tappaja nurja.

Debreczenin taival

Pakkosiirrosta vapautukseen

Ostlandin (Itämaan) kansankomissariaatti

1. OSA

1. luku

Pitkä juna koostuu saksalaistunnuksin merkityistä matalista tavara-vaunuista. Se on aikeissa seisahtua.

”Me pysähdymme”, sana kiirii tuskin tajuissaan olevien, apaattisten ihmisten keskuudessa.

Aavistelemme määränpään lähestyvän. Meidät lastattiin vau-nuihin kaksi ja puoli päivää sitten Bácsstopolyassa, minkä jälkeen juna ei ole pysähtynyt paria minuuttia pidempään kuin kaksi kertaa. Ensimmäisellä kerralla meille tarjoiltiin laihaa keittoa aukosta, josta mahtuu sisään vain kulho ja sitä ojentava käsi. Toisella kerralla juna hidasti avoimella rataosuudella. Salvat kääntyivät kirahtaen, ja ruohonvihreään univormuun sonnustautuneen saksalaisen järjestys-poliisin ääni jyrähti käskevästi:

”*Aussteigen! Zur Seite! Los! Los!*”¹

Juna seisoi kukkivalla penkereellä pienen metsikön laidalla. Kuka tietää missä: Unkarissa, Slovakiassa, kenties Puolan maaperällä? Ruohonvihreät pyövelit ilmoittivat, että pääsisimme tarpeillemme.

1 ”Astukaa ulos! Liikettä! Liikettä!”

”Metsään meneminen kielletty! Epäilyttävästi liikehtivät ammu-
taan!”

Sadat ihmiset kompuroivat kiireesti kohti tarkoitusta varten osoi-
tettua kapeaa kaistaletta. Kauhun groteski peili muorien sammun-
neissa katseissa. Kuusi päivää aiemmin he vielä istuivat kauniissa
vanhoissa nojatuoleissaan ja puhelivat sunnuntailounaasta. He
kuuntelivat radiota puutarhojen ympäröimien kotitalojensa olohuo-
neissa ja odottivat uutisia työpalveluun määrättyistä lapsenlapsistaan.

Rouvat. Vielä edellispäivänä he pirskkottivat hajuverttä kaulalleen
ja käsivarsilleen ja peittivät istuutuessaan polvet huolellisesti hameen
helman alle.

Tytöt. Viisitoista-, kuusitoista-, seitsemäntoistavuotiaat. He
opettelivat vielä niaamaan kohteliaasti. Heiltä jäi kotiin koulukir-
jat, ehkä joitain arkoja rakkauskirjeitä nauhoin suljettuihin, koriste-
paperilla vuorattuihin suklaarasioihin. Muistion väliin kuivattuja
ketokukkia.

Miehet. Vanhat ja nuoret. Suurisilmäiset koulupojat ja siivotto-
mat teinit. Täysikasvuiset ja ikääntyneet. Kaikki kiirehtivät, kiirehti-
vät. Kukaan ei ollut päässyt tarpeilleen kahteen päivään. He levittivät
jalkansa, kyykistyivät. Kyyristelivät eleettöminä, eläimellisinä. Virtsa
levisi lammikoina joka suuntaan. Ympärillä seisoskelevat, upouusiin
univormuihin puetut ruohonvihreät järjestyspoliisit eivät irrottaneet
katsettaan. Heidän vasta-ajelluilla kasvoillaan ei ilmekään värähtänyt.
He eivät olleet ihmisiä. Eivätkä sitä olleet enää maassa kyykistelijät-
kään.

Aivan kuin siellä jossain päin Itä-Eurooppaa, metsän laidalla
kukkivalla ratapenkereellä olisi tapahtunut jokin ihmeellinen meta-
morfoosi. Siellä sinetöidyn helvetinjunan matkustajat muuttuivat
eläimiksi. Ja niin kävi myös toisille, niille sadoille tuhansille, jotka
matkasivat saman mielenhäiriön johdattamina kohti kuolemanteh-
taita ja kaasukammioita.

Silloin meidät pakotettiin ensimmäistä kertaa nelin kontin.

Juna hidastaa...

Elämän rippeet liikehtivät pimeydessä. Vaunumme kuudesta-kymmenestä Topolyassa yhteen paimennetusta ihmislapsesta viisikymmentäkuusi osoittaa vielä elonmerkkejä. Suurin osa on kotoisin Etelä- tai Keski-Bácskasta, Vojvodinan alueelta. Ruumiit makaavat läjässä vaunun nurkassa. Neljä on kuollut matkan varrella nälkään, janoon, hapenpuutteeseen tai eläimelliseen kauhuun. Mandel-setä, iäkäs puuseppä, isäni hyvä ystävä, meni ensimmäisenä. Mandel-setä valmisti aikoinaan monet myötäjäishuonekalut Bácskan morsiamille, aina yhtä huolella ja luotettavasti. Luulen, että vanha puuseppä kuoli siihen, että häneltä otettiin tupakat pois. Kuudenkymmenen vuoden ajan hän poltti viisikymmentä tupakkaa päivässä. Yksikään kuolevainen ei ollut nähnyt Mandel-setää ilman kädessä hehkuvaa tupakkaa. Nyt tupakkavarastot oli takavarikoitu Topolyan leirillä yhdessä korujen ja rahojen kanssa. Kaksikymmentäneljä tuntia Mandel-setä tuijotti eteensä, jääräpäisenä ja mielipuolisesti. Hän uppoutui höyryyn, pahanhajuista huurua muodostavien ihmisvartaloiden nostattamaan höyrypilveen. Toisinaan hänen kuudenkymmenen työvuoden mahonginruskeaksi hioma vanha kätensä liikahteli mekaanisesti. Kuin tupakoidessa. Mandel-setä piteli etu- ja keskisormensa välissä ei-mitään, kohotteli kuvitteellista savuketta roh-tuneille huulille. Puhalteli jopa savuja kuin tupakointia jäljittelevät lapset. Ja mutristeli huuliaan. Érsekújvárin jälkeen hänen vanha päänsä sitten valahti rinnalle. Hänen kuolemassaan ei ollut mitään ihmeellistä. Kuolemassa ei voi täällä enää olla mitään ihmeellistä. Újvidékista kotoisin oleva tohtori Bakács kohotti voipunutta päätä hetkeksi nukkavierulle turkisliiville. Huitaisi turtana kättään. Tohtori oli itsekin huonossa kunnossa. Voi olla, että hän kuvitteli mieles-sään, miten joku toinen lääkäri toteaisi kahdentoista tunnin kulut-tua hänen kuolemansa samalla tavalla.

Kaksi tuli hulluksi, he raivosivat tuntikausia, tauotta. Verestävät silmämunat vain pullahtelivat vahakasvoilla vauhkoina, suusta rois-kui vaahtoavaa kuolaa; he upottivat kynnet vierustovereidensa kas-voihin, yrittivät päästä käsiksi silmiin. Järjestyspoliisit tuuppasivat

heidät yhdessä muista vaunuista kerättyjen kanssa kursailematta metsään samalla kun seisahduimme tarpeillemme. Muutamana minuuttina päästä kuului konepistoolien rätinää. Joku ruohonvihreistä nauroi paksulla ja rasvaisella äänellä ja sylkäisi.

Ei, me emme katsoneet toisiimme. Olimme olleet matkalla jo liian pitkään.

Matkalla... minne...?

Jotenkin ihmettelin itseäni. Tätä matkaa... Szabadka, Budapest, Érsekújvár. ”Kas, elän vielä, enkä ole edes menettänyt järkeäni”, ajattelin ohimennen. Muuten en juurikaan ajatellut. Sillä vaikka kuinka pyrinkin pitämään itseni ruodussa, olisi ajattelu vaatinut minunkin tapauksessani tupakkaa. Eikä sitä ollut.

Vaunun pienenpienessä sellinikkunassa vilahti levottoman vihertävänä vaahtoava Balaton. Tuulisena ja sateisena vappupäivänä sen kielevät aallot syöksivät inhottavina junan perään. Näin Nagykanizsan. Juna jyskytti pysähtymättä kaupungin ohi, vaikka poliisi numero 6626 oli Topolyassa väittänyt, että meidät viedään sinne töihin.

”Älkää pelätkö”, 6626 kuiskasi salaa, ”menette Kanizsaan ja siellä sitten maatoihin.”

6626 oli sydämellinen, tolkullinen maajussi. Hän kyllä huusi pihalla notkuville, kattiloita kantaville, kaivon kampea pyörittäville ja väsyneenä norakoileville internoiduille kurkku suorana, mutta iski – aina saksalaisen vartiomiehen katseen välttäässä – silmää kujeillen ja pudisteli veijarimaisesti päätään.

Oli toukokuu 1944, ja enää harva Unkarin maaseudulla eli niin natsihuuruissa, etteikö olisi ymmärtänyt: Döme Sztójayn, László Bakyn, László Endren, Béla Imrédyn ja muiden pyöveleiden peli oli pelattu. Jonkun olisi pian maksettava vuodatetusta verestä ja kyyneleistä.

Meidän suhteemme 6626 kuitenkin erehtyi. Emme olleet menossa Kanizsaan.

Dravan peili kimalteli käsittämättömänä. Sen toisella puolella siinsi Pavelićin Kroatia. Toisin sanoen: kuolema. Kaiken elämän

keskellä. Heilautin kättäni samalla tavalla kuin entinen kreikan opettajani herra Lendvai oli heilauttanut kättään Zomborin lukion opettajanhuoneen kadunpuoleisesta ikkunasta kymmenen päivää aiemmin. Meidät oli lastattu kuorma-autoihin lukion edessä. Minä seison yhden kyydissä. Minulla on selkäreppu ja takissa itse tehty keltainen tähti. Sääntöjen mukaista kokoa. Herra Lendvai, jonka luokalla olin kymppin oppilas vuonna 1924, katselee muiden opettajien kanssa kuorma-autoa ja sen kyytiin ahdettuja jähmettyneenä. Katsemme kohtaavat, ja opettaja Lendvai heilauttaa kättään lähes huomaamattomasti. Minä ymmärsin.

Maailman loppu on koittanut, kaiken loppu, sille opettaja Lendvai heilauttaa.

Nenikekas, Judaie... Nenikekas, Judaie...²

Vankien kävelytystä Topolyan internointileirin avaralla pihalla. Vanhemmat astelevat ripeästi, kädet selkensä takana. Muutamat tunnistavat toisensa ja hymyilevät kyynelsilmin. Täällä on ison Jugoslaviassa ilmestyvän unkarinkielisen päivälehdän melkein koko entinen kaarti: toimittajat, työntekijät, vanhat ja uudet. Peitämme epätoivon kyynisyyteen. Tanakan, sydänvaivaisen Lajos Jávörin ikuinen hymy on hyytynyt.

”Eilen kerättiin kokoon naiset ja lapset”, hän sanoo, ja hänen verettömät huulensa värähtävät oudosti. ”Szabadkassa, Zomborissa ja Újvidékissa, joka paikassa. Kaikki on viety.”

2 Oik. *Nenikekas, Judaie*, m.kreik. Olet voittanut, juutalainen. Lainaus saksanjuutalaisen Lion Feuchtwangerin romaanista *Jud Süß* vuodelta 1925 (suomentanut J. A. Hollo nimellä *Valta*). Romaaniin ja sen ikiaikaiseen tarinaan pohjautuu myös Joseph Goebbelsin ideokuva ja Veit Harlanin ohjaama samanniminen antisemitistinen elokuva vuodelta 1940.

Entinen päätoimittaja, tohtori János Móricz, jolle joskus jännittyneenä ja ahdistuneena ojensin esikoisartikkelini, pyyhkii sangattomia silmälasejaan ja tiuskaisee:

”Selitä se, sinä kun sanailla osaat.”

Toivottomuus riisuutuu ihmisten silmissä ilkosilleen. Kosteat ja rispaantuneet olkipatjat lojuvat ruman punaisen kivirakennuksen sisuksissa. Vainotut istuvat matkalaukkujen ja reppujen muodostaman kasan päällä ja tuijottavat eteensä. Joillakin on vielä tupakkaa, he ovat onnistuneet tänne tullessaan piilottamaan ne nytkijöiltä. He polttavat tuhlaillen. Täällä kukaan ei huolehdi huomisesta. Ei edes seuraavasta varttitunnista. Epätoivo ei selaa kalenteria tai harjoita suunnitelmataloutta. Huominen häämöttää niin toivottoman kaukana, että maailma, jossa ihmiset voivat pukeutua hameisiin ja tunkoihin ja jossa ei ole keskitysleirejä eikä syyttömiä kenties rangaista, voisi siintää yhtä hyvin vuosituhannen päässä.

Huominen... Ketä se enää kiinnostaa, kun naisetkin on jo kerätty. Ja lapset. Vaan miksi? Luovasta hulluudesta?

Ajatusta ei voi ajatella loppuun. Topolyassa ei monikaan ollut kuullut Auschwitzista. Puolalaisten gettojen kylmäävistä hirveyksistä oli saapunut joitain epävarmoja tietoja, ja muistimme tietysti Slovakiasta pakkosiirretyt naiset; silti kaikki oli vielä edellispäivänä tuntunut kaukaiselta ja käsittämättömältä. Emmekä me vieläkään voineet uskoa, että meidät, tuhannet viattomat, raahattaisiin rajan taa. Yritimme piristää itseämme ja toisiamme kuvittelemalla siirtoon liittyviä teknisiä vaikeuksia.

”Natseilla on nyt muutakin ajateltavaa. Mistä he saisivat riittävästi hiiltä, vaunuja, vetureita ja työvoimaa tämän luokan väestönsiirtoa varten?” asianajaja-toimittaja Béla Maurer huomautti vastaansanomattomasti.

Ja tosiaan, rintamalta kantautuneet uutiset olivat rohkaisevia. Ruskeapaitojen hulluus ei ollut ehtinyt vielä tyystin hämärtää unkarilaisten työläisten tai maalaisten ajattelua. He vaistosivat, että herrat liikuskelivat heikoilla jäillä. Kapakoissa uskaliaimmat kutsuivat

toimintaa alhaiseksi. Omahyväisten sotaraporttien väkinäinen koru-kielisyys hymyilytti, puheet ”irtautuvista sotamanöövereistä”, ”jous-tavasta vetäytymisestä”, ”uudelleen järjestäytymisestä” ja ”uusiin ase-miin siirtymisestä”. Kopeisiin saksalaisiin luotiin Unkarin maaperällä jo tummanpuhuvia katseita. Kansa näki, mitä herrat eivät vielä suos-tuneet näkemään: väsyneen, huolimattoman ja sänkikasvoisen Wehr-macht-nostoväen, apaattisen välinpitämättömät SS-miehet, joiden julmat silmät pilkottivat syvälle vedetyn kypärän alta, telttakankaasta tehtyihin paitoihin puetut viisitoista-kuusitoistavuotiaat riehakkaat kakarat; armeijan, jonka turvin ”liittolaiset” olivat maamme vallan-neet. He näkivät, että oli otettava askel taaksepäin, mutta tiesivät, ettei entiseen ollut paluuta. Tyhjiä katuja, suljettuja ikkunaluukkuja, uppi-niskaisen synkkiä kasvoja. Vääjämätöntä kauhua odottava mykkyys väijyi myös Bácskan kylissä. Myrskyn hiljaisuus seisoj varpaillaan.

Kun me aloitimme neljä kilometriä pitkän taipaleen Topolyan leiripihalta kohti rautatieasemaa, eivät nyyttejä ja reppuja kantaneet miehet, eteenpäin taapertaneet lapset tai väsyneet naiset siis vielä tienneet Auschwitzista. Vaikka pistimin varustautuneet unkarilaiset poliisit, joita saksalaiset olivat sijoittaneet maantielle viidenkymme-nen metrin välein, he kyllä tiesivät.

Poliisien katseissa hehkui viha. Se huolella istutettu viha, jonka syitä käskyihin koulutetut ”viranomaiset” eivät juurikaan itsestään etsineet. Silti tielle osui aina joku, jonka maalaisjärki ja ihmisyys heräsivät hämmästyttävän näyn myötä henkiin. Yksittäisten aseis-tettujen patsaiden suut muodostivat sanat:

”Jumala siunatkoon teitä!”

Puolitajuttomana huokuva joukko ei heihin vilkaissut, silti pahaenteiset jäähyväiset soivat korvissani vielä kaukana rautatiease-man takana, kun näin seisontaraiteella odottavan junan. DR-tun-nuksin varustellut vaunut puhuivat saksaa lujemmin kuin meitä saattanut saksalainen järjestyspoliisien joukko. Meitä odotti sitten-kin pakkosiirto. Parhaimmassa tapauksessa: kaasukammio. Huo-nommassa: eläimellinen työ, niin kauan kuin voimia riittää.

Ja voi, kuinka me olimmekaan tunteneet sääliä niitä kahdeksaa toveria kohtaan, jotka olivat tehneet itsemurhan, kun lähtökäsky tuli ja kävi selväksi, että Topolyan leiri oli pelkkä kokoamispaikka. Niin kauan kuin saatoimme kituuttaa siinä uskossa, että saisimme jäädä tai että meidät komennettaisiin jonnekin muualle Unkariin, kaikki oli vielä jotenkin siedettävää. Topolya, Bácska...! Tuo tuttu kahtalaisuus, tuo ajatus onnistui jotenkin häätämään pelon täydellisestä toivottomuudesta. Topolyassa oli vielä palanen kotia.

Toivoa hakevat katseemme löysivät edestään unkarilaisten poliisien vyöllä kiiltelevät, ”Unkarin kuninkaallista” turvallisuutta lupai-levat neljä numeroa, jotka olivat toki arveluttavia mutta eivät silti täysin arvottomia. Tarrauduimme tutun maiseman oljenkorsiin ja toivoimme, ettemme olisi täysin lainsuojattomia. Unkarilainen natsi oli ehkä yhtä julma kuin saksalainenkin. Hän saattoi olla aivan yhtä määrätietoinen, mutta kekseliäisyydessään hän ei ollut – kai – vink-sahtanut vielä aivan kaasukammioiden tasolle.

2. luku

Juna hidastaa...

Tungeksimme kurkottelemaan pienestä rautaristikolla peitetystä ikkunasta. Se on jälleen vanginnut mielenkiintomme. Viimeisen kahdenkymmenen neljän tunnin aikana olemme tuskin pihalle vilkaisseet. Mikä meitä siellä kiinnostaisi? Ainoastaan Rubinfeld on katsellut välillä ulos.

Rubinfeld päätyi vaunuamme toissa yönä epätavallisten olosuhteiden saattelemana. Silloinkin juna hidasti ja pysähtyi lopulta nytkähtäen. Vaunun ovi lennähti auki, ja tuntemattomat kädet sysäsivät yltä päältä verisen ihmisen sisään. Sitten lähdimme taas välittömästi liikkeelle. Pysähdyksen syy oli ilmeinen. Kun ikkunasta siivilöityi aamunkoitteessa pieni kaistale valoa, osa meistä tunnisti Rubinfeldin. Hän oli Lembergistä paennut juutalainen, yksi niistä tuhansista onnettomista, jotka Hitlerin laajentumispolitiikka oli häätänyt kodeistaan ja ajanut ympäri Eurooppaa. Monien vastoinikäymisten kautta hän oli päätenyt Wieniin, Prahaan, Varsovaan, Belgradiin ja Budapestiin. Ja sieltä Bácskaan. Hän oli elänyt tai pikemminkin piilotellut Újvidékissa jo muutaman

kuukauden. Huijaten ja lahjoen ulkomaalaisvalvonnasta vastaavia partioita.

Kului kaksi tuntia ennen kuin hän palaili tajuihinsa ja kykeni kertomaan mitä oli tapahtunut. Topolyassa saksalaiset nimittivät jokaiseen vaunuun niin kutsutun *Wagenältesten*, vaununvanhimman. Virkaanastujaiset tapahtuivat kaikessa yksinkertaisuudessaan niin, että saksalaiset huusivat lähimpänä seisovalle internoidulle:

”Sinä, löyhkäävä juutalainen, sinä olet Wagenälteste!” Ja varmistivat vielä eläinten kouluttajan äänenpainolla:

”Eli mikä sinä olet?”

”Wagenälteste.”

”Näin on. Ja tiedätkö mikä se on?”

”En.”

”No, minäpä kerron”, ruohonvihreä järjestyspoliisi jatkoi hilpeästi. ”Wagenälteste on se, joka vastaa hengellään omassa vaunussaan löyhkäävästä juutalaislaumasta. Jos joku teistä karkaa, tapamme sinut. *Ist es jetzt klar?*³”

”*Jawohl*”, tuo onneton änkytti vastaukseksi.

Meidän vaunussamme tämä hengenvaarallinen ”kunnia” kuului Sonnenthalille, pitkälle edenneestä valtimotaudista kärsivälle iäkkäälle meklarille. Raukassa oli tuskin elämää kotioloissakaan, hän oli vain sattunut seisomaan lähimpänä ovea, kun ruohonvihreä ryntäsi sisään. Sonnenthal ei vastustellut. Hän tyytyi katsomaan meihin kyyneleet silmissään ja anomaan takellellen:

”Ettehän tee mitään typeryyksiä? Kun... tiedättehän, siinä tapauksessa... minut ammutaan.”

Meidän vaunussamme ei kukaan tehnyt mitään ”typeryyksiä”. Karkaaminen oli oikeastaan mahdollista vain yhdellä tavalla, ja se taas merkitsi melko varmaa kuolemaa. Jos nimittäin pientä, katseen korkeudella olevaa nelikulmaista ikkuna-aukkoa peittävän ristikon sai murrettua auki ja jos sattui olemaan riittävän hintelärakenteinen,

3 ”Onko selvä?”